

РОЗДІЛ II

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

УДК 376-056.36:796

ДО ПИТАННЯ ПОЛІПШЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НУШ

Бобренко І. В.

У статті розглянуто питання оптимізації мотивації діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках фізичної культури в межах реалізації Концепції «Нова українська школа». Відзначено важливість розвитку мотивації дітей середнього та старшого віку з особливими освітніми потребами до рухової активності.

Ключові слова: здоров'язбереження, адаптивна фізична культура, рухова активність, розвиток мотивації учнів до занять фізичною культурою, підлітки, діти з порушеннями інтелектуального розвитку.

The article considers the issue of optimizing the motivation of adolescents with intellectual disabilities in physical education lessons within the framework of the implementation of the Concept «New Ukrainian School». The importance of developing the motivation of middle-aged and older children with special educational needs to engage in physical activity is noted.

Key words: health preservation, adaptive physical culture, physical activity, development of students' motivation for physical culture, adolescents, children with intellectual disabilities.

Вступ. Одним з важливих завдань, що постають перед спеціальними закладами загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними

порушеннями в межах реалізації Концепції «Нова українська школа», у зв'язку зі зростанням захворюваності, погіршенням фізичного розвитку та фізичної підготовленості учнів з порушеннями інтелектуального розвитку та з загрозами воєнного стану життю та здоров'ю дітей, є здоров'язбереження учнів [12, 14].

У зміцненні здоров'я, забезпеченні гармонійного психофізичного розвитку та успішного навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку середнього та старшого віку, у відповідності до завдань Державного стандарту базової середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами провідну роль відіграють правильно організовані та професійно здійснені систематичні заняття з адаптивного фізичного виховання [6, 7, 10].

Фізична культура базової середньої ланки освіти – потужний засіб гармонійного розвитку, компенсації та корекції порушених і недорозвинених психофізичних функцій школярів з порушеннями інтелектуального розвитку легкого та помірного ступенів, що створює необхідні передумови для їх оптимальної абілітації та соціальної адаптації в суспільстві.

Учням 5-10 класів як з легким, так і, особливо, з помірним ступенем порушень інтелектуального розвитку притаманні пасивність, відсутність інтересу до довкілля, брак ініціативи, відсутність здатності до планування, самоорганізації та самоконтролю; недостатність цілеспрямованості, недостача /відсутність мотивації до учбової діяльності, малорозвиненість емоційної сфери та невідповідність емоційних реакцій тощо. Слабкість мотивів діяльності та їх нестійкість – типовий прояв незрілості мотиваційної сфери підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку. Залежно від індивідуальних особливостей психофізичного розвитку, інтереси учнів з порушеннями інтелектуального розвитку відрізняються інертністю, уповільненням реакції та вираженим емоційним відношенням до найбільш яскравих моментів практичної діяльності. Все це, як і недорозвиток волі, характерний для них, ускладнює розвиток мотиваційної сфери дітей [2, 13, 15]. Саме тому поліпшення мотивації

діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках фізичної культури є одним з важливих питань спеціальної освіти.

Активізації пізнавальної діяльності та поліпшенню мотивації навчальної діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку стосувалися дослідження В. Бондаря, О. Вержиховської, О. Гаврилова, Т. Докучиної, І. Єременка, В. Кобильченка, Н. Макарчук, С. Миронової, І. Омельченко, Л. Прохоренко, І. Рудзевич, В. Синьова, Н. Стадненко, М. Супруна, О. Хохліної, Т. Шипелік, та ін. У творах вчених мотиваційна сфера розглядається, як рушій особистості дитини з особливими освітніми потребами до навчальної і практичної діяльності [1, 8].

Дослідження розвитку мотивації навчально-пізнавальної діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку в процесі фізичного виховання знайшли своє відображення в працях учених М. Козленка, Т. Круцевич, Р. Чудної, Б. Шеремета, Б. Шияна та ін. Відзначено необхідність у навчанні учнів з інтелектуальними порушеннями розвитку здатності аналізувати та планувати власну фізкультурну діяльність, регулювати і контролювати процес її здійснення [4, 15].

Мета дослідження полягає в пошуку ефективних шляхів поліпшення мотивації діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку легкого та помірного ступенів на уроках фізичної культури.

Методи: теоретичний аналіз та узагальнення наукової, навчальної та методичної літератури з проблеми дослідження, кількісна та якісна обробка експериментальних даних, бесіда, опитування, педагогічне спостереження.

Виклад основного матеріалу. Фізична культура дітей з порушеннями інтелектуального розвитку середнього та старшого шкільного віку – дуже важлива складова системи освітнього процесу спеціального закладу загальної середньої освіти для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку (фізкультурна освітня галузь) [6, 7, 9, 10, 12].

В процесі адаптивного фізичного виховання формуються такі важливі якості як дисциплінованість, цілеспрямованість, воля, організованість, самоконтроль, вміння співпрацювати в парі / групі / колективі, здатність до взаємоконтролю в парі / групі через спільну рухову діяльність тощо. При плануванні роботи вчителя фізичної культури спеціального закладу загальної середньої освіти для осіб з ООП необхідно орієнтуватись на наявний рівень фізичної підготовленості учнів класу, а при проведенні всіх форм занять з фізичного виховання потрібно враховувати особливості психофізичного розвитку та психоемоційний стан кожного учня.

Теоретичний аналіз літературних джерел та результати проведеного педагогічного спостереження показали, що велике значення для збільшення ефективності всіх ланок освітнього процесу на заняттях з фізичної культури має наявність домінуючої мотивації, яка визначає цілеспрямовану діяльність учня.

Одним з дієвих шляхів, що сприяють підвищенню мотивації діяльності учнів на уроках з фізичної культури є створення умов, які дозволять дітям отримувати задоволення в результаті здійснення ними дії (більшою мірою, практичної, меншою теоретичної). Відтак, рухові завдання повинні бути цікавими, поданими в конкретній формі, мати наочний результат [2, 3, 4].

Диференційований підбір завдань, що дає можливість учням успішно їх виконувати, сприяє виникненню морального задоволення у школярів, зростанню впевненості у власних силах, позитивному відношенню до занять фізичними вправами. «Успіх діяльності є функцією якості навички й сили мотиву. Оцінюючи ефективність виконання діяльності, необхідно враховувати не тільки силу мотиваційної тенденції, що детермінує цю діяльність, а й ступінь співвіднесення окремих її елементів» [11, С. 406].

Потрібно відзначити, що найчастіше мотивами занять фізичною культурою і спортом учнів з порушеннями інтелектуального розвитку є:

- удосконалення форми власного тіла;

- інтерес до занять фізичними вправами;
- досягнення результатів фізкультурно-оздоровчої (спортивної) діяльності;
- спілкування з друзями та активний відпочинок;
- зміцнення здоров'я тощо.

Чинники впливу на рівень розвитку мотивації учнів до занять фізичною культурою: спосіб організації заняття з фізичної культури; особливості як взаємовідносин між педагогом і учнем, так і стосунків в колективі / групі; оцінювання навчальних досягнень учня тощо.

Стосовно причин зменшення мотивації учнів до занять фізичною культурою, це можуть бути:

- нерозуміння (неприйняття) учнем мети навчання;
- складність успішного виконання завдання вчителя і, як наслідок, відсутність результативності учіння;
- особливості розвитку учня (індивідуальні психофізичні, вікові, статеві тощо);
- негативне (байдуже) ставлення учня до вчителя / школи;
- негативне (байдуже) ставлення вчителя до учня;
- стрес, пов'язаний з ситуаціями воєнного стану;
- небажання (страх) відвідування школи / класу.

Визначимо етапи оптимізації мотивації діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках фізичної культури:

I етап – підготовчий. Створення ефективного навчального середовища. Відзначимо основні моменти:

- належна адаптація змісту навчального матеріалу, підготовка методики навчання і стратегії оцінювання згідно психофізичним можливостям кожного з учнів класу і ситуації воєнного стану, що склалася в регіоні;

- підготовка кількох варіантів проведення уроку, цікавих для дітей, для використання за потреби;
- забезпечення наявності системи засобів навчання; належне матеріально-технічне забезпечення проведення заняття;
- при дистанційному / змішаному навчанні: відповідне інформаційно-комунікаційне забезпечення проведення заняття; доступність інформаційно-комунікаційного забезпечення для використання кожним з учнів;

II етап – проведення уроку:

- надання учням теоретичних відомостей для розвитку пізнавальної активності школярів, ознайомлення їх з народними традиціями, оволодіння основами знань про здоров'я, фізичну культуру та здоровий спосіб життя, виховання у дітей позитивних якостей особистості; доступність наданої інформації; обов'язковий повтор наданої інформації; стимулювання пізнавального інтересу через перенесення знань з фізичної культури на більш знайомі, близькі теми учнів, на побут, працю в саду тощо (міжпредметні зв'язки); акцент на значенні виконання фізичних вправ для краси і фізичного вдосконалення організму людини (що важливо для підлітка); стимулювання (формування) пізнавального інтересу до теми уроку і зацікавленості фізичними вправами, що будуть використовуватися;
- доступність (зрозумілість) пояснення та показу педагогом запланованих для виконання фізичних вправ;
- застосування в 1 і 2 частинах уроку завдань з поступовим ускладненням рівня виконання;
- стимуляція активності на занятті, розвиток (формування) прагнення учня до виконання навчального завдання шляхом емоційного стимулювання вчителя;
- використання на уроці рухливих ігор і естафет (важливо, щоб усі фізичні вправи, що використовуються, знаходились у стадії сформованої

навички (III чи IV-ий етапи формування рухової навички) – були попередньо розучені на уроках фізичної культури);

- формування активного пізнавального інтересу дітей до різних видів спортивно-оздоровчої діяльності;
- розвиток здатності до співпраці в парі / групі; гендерний підхід; заохочення співпраці між учнями та вчителем і учнями;
- створення можливості особистого вибору завдання учнем;
- розвиток здатності до самоконтролю і взаємоконтролю в парі / групі через спільну рухову діяльність;
- широке застосування мультимедійних засобів навчання;
- уникнення фізичного та психоемоційного перевантаження дітей;
- застосування дихальних вправ, кистьової та пальчикової гімнастики, вправ на розслаблення, фітболгімнастики тощо;
- створення педагогом атмосфери заохочення;
- позитивне оцінювання виконання фізичної вправи (елементу вправи) учнем; створення ситуації успіху при виконанні завдання.

III етап – формування стійкості мотивів. Підтримка інтересу до виконання фізичних вправ (елементів фізичних вправ) на наступних уроках.

Важливим фактором збільшення інтересу дітей з інтелектуальними порушеннями підліткового віку до занять фізичною культурою є формування позитивного психоемоційного стану. З метою корекції психоемоційного стану та психофізичного напруження учнів доцільним є застосування дихальних вправ, кистьової та пальчикової гімнастики, вправ на розслаблення, елементів музикотерапії та кольоротерапії, елементів йоги, фітболгімнастики, гідроаеробіки (в літній період чи, за наявності басейна, протягом року), імітаційних вправ, рухливих ігор, естафет, теренкуру тощо.

Так, наприклад, таким чинником може стати організація проведення рухливих ігор [2, 3] (див. табл.1).

Таблиця 1

Варіативні рухливі ігри

«Коробочка» (5-ий клас)	<i>Інтенсивність:</i> низька. <i>Корекційна спрямованість:</i> розвиток уваги, спритності, швидкості реакції, дрібної моторики рук; виховання комунікаційних навичок. <i>Зміст.</i> Приймають участь два гравці. Один з них бере невелику коробочку (малий тенісний м'ячик) та тримає її на рівні грудей і, раптово, відпускає. Другий гравець має впіймати предмет на льоту. <i>Правила.</i> 1. Ловити потрібно на льоту однією рукою зверху. 2. Заохочуються всі учні, що взяли участь у грі. <i>Варіанти гри.</i> 1. Для зменшення швидкості падіння можна використати хустинку тощо. 2. Гравців розподіляють на пари. Асистенти слідкують за процесом гри в кожній парі.
«Передай волейбольний м'яч» (5-ий клас)	<i>Інтенсивність:</i> середня. <i>Корекційна спрямованість:</i> розвиток уваги, спритності, гнучкості; здатності до узгодження своїх дій в парі та групі; вдосконалення навички котіння; виховання комунікаційних навичок. <i>Зміст.</i> Гравці шикуються в коло на однакові відстані (1 – 1,5 м) один від одного та сідають навпочіпки. Гравець котить волейбольний м'яч сусіду, не сходячи з місця. Наступний гравець має схопити м'яч, повернутися та перекотити м'яч наступному учню. <i>Правила.</i> 1. Гра починається та закінчується за сигналом учителя (світловим або звуковим). 2. Світлосигналізація має знаходитись у центрі залу. 3. Гравець, що упустив м'яч, штрафується та продовжує грати. 4. Заохочуються всі учні, що взяли участь у грі, а окремо відзначається один або кілька учнів, які найкраще виконували завдання. <i>Варіанти гри.</i> 1. У грі можна задіяти два волейбольні м'ячі (якщо дітей більше шести). Бажано, щоб м'ячі були різних кольорів.
«Естафета парами» (7-ий клас)	<i>Інтенсивність:</i> середня. <i>Корекційна спрямованість:</i> розвиток уваги, мислення, швидкості, спритності; навички ходьби; здатності до аналізу своїх дій і дій іншого учня (в парі) та до узгодженого виконання рухових дій в парі; виховання комунікаційних навичок. <i>Зміст.</i> Гравці діляться на дві команди з парною (однаковою) кількістю учнів. Кожна команда ділиться на пари. Пари стають спиною один до одного та беруть один одного під руки. За сигналом учителя кожна пара починає рухатись до фінішу та назад, після чого передає естафету

	наступній парі. Перемагає команда, усі пари якої пройшли дистанцію. <i>Правила:</i> 1. Розпочинати й завершувати естафету за сигналом учителя (світловим чи звуковим). 2. Світлосигналізація знаходиться в центрі залу. 3. Ті пари, що розірвали руки чи втратили рівновагу, штрафуються та продовжують грати. 4. Заохочуються всі учні, що взяли участь у грі, а окремо відзначається один (кілька) учнів, які найкраще виконували завдання. <i>Варіанти гри:</i> 1. Всі учні групуються в одну команду. 2. Ноги у кожного гравця зв'язані мотузком на ширині плечей.
«Потяг» (7-ий клас)	<i>Інтенсивність:</i> висока. <i>Корекційна спрямованість:</i> розвиток уваги, швидкості, спритності, витривалості; здатності до узгодження своїх дій в парі та в групі; вдосконалення навички бігу; виховання комунікаційних навичок. <i>Зміст.</i> Гравці розподіляються на дві команди: шикуються в дві колони по одному на лінії старту. На однаковій відстані від лінії старту (5 - 6 м) поставлені стійки (інші прилади). За сигналом учителя гравець, який стоїть першим в колоні, біжить вперед, оббігає стійку та повертається до своєї команди. Другий гравець кладе руки на пояс першого та разом з ним виконує те саме завдання. І гравці продовжують бігати ланцюжком, поки гравець, який стоїть останнім у колоні, не пробіжить дистанцію. Перемагає команда, гравці якої першими виконали завдання. <i>Правила:</i> 1. Розпочинати гру за сигналом учителя (світловим чи звуковим). 2. Світлосигналізація знаходиться в центрі залу. 3. Гравці, що розірвали руки чи втратили рівновагу, штрафуються але продовжують грати. 4. Заохочуються всі учні, які взяли участь у грі, а окремо відзначається один (кілька) учнів, які найкраще виконували завдання. <i>Варіанти гри.</i> 1. Всі учні групуються в одну команду. Заохочуються всі учні, що взяли участь у грі, а окремо відзначається один або кілька учнів, які найкраще виконували завдання. 2. Можна змінити спосіб пересування: стрибати на двох ногах від старту до стійки, бігти – від стійки.
«Малими великого» (8-ий клас)	<i>Інтенсивність:</i> висока. <i>Корекційна спрямованість:</i> розвиток уваги, спритності, швидкості; вдосконалення навички бігу, стрибків, метання; вдосконалення здатності до узгодження своїх дій з парі та в групі; виховання комунікаційних навичок. <i>Зміст.</i> Гравці розподіляються на дві команди: шикуються на протилежних сторонах майданчика. Кожний гравець тримає в руках малий м'яч, посередині майданчика лежить великий м'яч. За сигналом

	учителя всі гравці водночас кидають свої м'ячі у великий кольоровий м'яч, намагаючись зсунути його на бік суперника. Коли великий м'яч буде зрушено, гравці збирають свої м'ячі й стають на місця; гра продовжується. Виграє команда, яка більше разів зрушить м'яч у бік суперника. <i>Правила:</i> 1. Розпочинати гру за сигналом учителя (світловим чи звуковим). 2. Світлосигналізація знаходиться в центрі залу (майданчику). 3. Заохочуються всі учні, які взяли участь у грі, а окремо відзначається команда учнів, які найкраще виконували завдання.
--	--

Один з вагомих чинників зростання мотивації до занять фізичними вправами – оцінювання навчальних досягнень, що проводиться на уроках фізичної культури.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня 5-10 класів здійснюється бально, а учнів з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня – вербально. Оцінювання передбачає врахування особистих здобутків дітей протягом чверті / навчального року [5, 6]. При цьому додатковим засобом для оцінювання можуть бути технічні засоби навчання, засоби допоміжної та альтернативної комунікації [2, 3].

З метою розвитку мотивації під час оцінювання навчальних досягнень учнів варто:

- відзначати конкретні моменти, які вплинули на оцінку;
- під час роботи з дітьми, при оцінюванні, вчителю бути спокійним і доброзичливим;
- поєднувати оцінювання з самооцінюванням і спостереженням з оцінкою виконання іншим учнем (учнями);
- навіть при невиконанні заданого завдання доцільно знайти вправу (елемент вправи тощо) які були виконані добре і дати позитивну оцінку цим діям;
- створення ситуації успіху при виконанні завдання.

Потрібно відзначити, що застосування міжпредметних зв'язків в процесі всіх форм занять з адаптивної фізичної культури дозволяє специфічні для окремих предметних областей знання та способи практичних дій, завдяки переносу їх у суміжні дисципліни, перетворити в поняття та узагальнені вміння школярів. Систематичне використання інтегрованих знань створює широкі можливості для розвитку мотивації до фізичного виховання та підвищення ефективності освітнього процесу [2].

В результаті корекційно-розвивального спрямування процесу адаптивного фізичного виховання, завдяки розвитку психіки учнів, з появою нових психологічних утворень, які ускладнюють як процес мотивації, так і структуру мотиву діяльності, зі збільшенням утворюючих мотив компонентів, відбувається більш обґрунтоване прийняття рішень підлітками з порушеннями інтелектуального розвитку, формування намірів і їх практична реалізація в цілеспрямованій руховій діяльності. Все це сприяє поліпшенню мотивації діяльності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на уроках фізичної культури та підвищенню ефективності освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти для дітей з інтелектуальними порушеннями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, формування позитивної мотивації до занять фізичними вправами у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку – тривалий процес, який потребує комплексного підходу. Система відповідних заходів потребує цілеспрямованої діяльності вчителя, що включає формування спеціальних знань, практичну діяльність учнів і створення позитивного емоційного фону.

Перспективним напрямом подальшого дослідження вважаємо обґрунтування психолого-педагогічних умов ефективного розвитку мотивації дітей середнього та старшого віку з особливими освітніми потребами на уроках фізичної культури.

Література:

1. Prokhorenko L. I. Psycho-correction of motivation for learning achievements among schoolchildren with cognitive development disorders. Science and Education. 2018. № 5. P. 52-57. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-5-8>
2. Бобренко І. В. Модельна навчальна програма «Фізична культура. 5-10 класи» для спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку та закладів загальної середньої освіти зі спеціальними класами для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Київ: Інститут спеціальної педагогіки імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2024. 122 с.
3. Бобренко І. В. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Лікувальна фізична культура» для 5-10 класів спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Київ: Інститут спеціальної педагогіки імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2022. 158 с.
4. Козленко Н. А. Школьникам – привычку заниматься физкультурой. К.: Рад. школа, 1985. 120 с.
5. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5-10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку : навч.-метод. посіб. / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко та ін. За ред.: О.В. Чеботарьової, І.В. Гладченко. [Електронний ресурс] Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 120 с.
6. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/16828-25 від 13.08.2025 «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів /інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році»
7. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/17666-25 від 26.08.2025 «Про організацію освітнього процесу осіб з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році»
8. Миронова С. П. Розвиток свідомого ставлення до навчання у дітей з інтелектуальними порушеннями в контексті реалізації Концепції Нової української школи. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 14. С. 219–227. <https://doi.org/10.32626/2413-2578.2019-14.219-227>
9. Постанова Кабінету Міністрів України № 1089 від 04.11.2020 «Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року» (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 930 від 19.08.2022)
10. Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 972 від 30.08.2022)
11. Психологія: підруч. для студ. вищ. навч. Закл. / Ю.Л. Трофімов та ін.; ред. Ю.Л. Трофімова. 2-ге вид., стереотип. Київ: Либідь, 2000. 558 с.
12. Розпорядження Кабінету Міністрів України №988-р від 14.12.2016 «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року»
13. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.): монографія. Київ: КЮІ МВСУ Паливода А.В., 2005. 327 с.
14. Чеботарьова О. В. Нова українська школа: сучасний зміст та практики навчання учнів з особливими освітніми потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2025. 117(1). С. 97–114. <https://doi.org/10.33189/ectu.v117i1.215>
15. Чудна Р. В. Адаптивне фізичне виховання дітей з вадами розвитку: навч.-метод. посіб. Київ-Донецьк : Норд-Прес, 2011. 308 с.